

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XX

NeŐir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XX

İstanbul - 2000

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail **ÖZDOĞAN**

Tel : + 90 212 528 63 18 Fax :++ 90 212 528 63 17

Yazı İşleri Sorumlusu : **Nejat GÖYÜNÇ**

Tel : + 90 216 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 212 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT Matbaacılık ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 501 28 23 - 612 86 71

Yazışma Adresi: **ENDERUN KİTABEVİ**, Büyük Reşitpaşa Cad.

Yümni İş Merkezi 22/46 Beyazıt - İstanbul

Ahmet KANLIDERE, *Reform Within Islam. The Tajdid and Jadid Movement Among the Kazan Tatars 1809-1917. Conciliation or Conflict?*, Eren, İstanbul 1997, 198 sahife. Middle Eastern and Balkan Studies Series, 1. Kitap.

Dr. Ahmet Kanlıdere yüksek lisansını "Rusya Türkleri'nden Musa Carullah Bigi (1875-1949)" başlıklı teziyle Marmara Üniversitesi'nde tamamlamış, doktora çalışmalarını Columbia Üniversitesi'nde Division of Central Asian Studies'de bitirmiş ve hâlen Marmara Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yapmaktadır.

Eserde, Kazan Tatarları arasında 19. yy'ın başında ortaya çıkan ve Sovyetler zamanına kadar giderek büyüyen reform hareketi ele alınmaktadır. Yazar, hareketin köklerine inerek, yenilikçi Tatar aydınlarının en önde gelenlerinden dördünün hayatları, fikirleri ve eserleri üzerine yoğunlaşmış, başta bu dört aydın olmak üzere yenilikçi Tatar aydınların, zamanın din otoriteleriyle nasıl çatıştıklarını ve İslam'ın kökenine inerek din ile modern kavramları nasıl bağdaştırmaya çalıştıklarını, verimsiz ve eskimiş medrese eğitime karşılık nasıl bir modern eğitim sistemi sunduklarını ve Kazan Tatarları'nın politik ve milli uyanışlarında nasıl bir rol oynadıklarını izah etmektedir.

Çalışmanın Birinci Bölümü'nde (13-31), "Religious Ideology and Identity" başlığı altında Kazan Tatarları ve Ruslar arasındaki ilişkinin tarihi ve Ruslar'ın Kazan Tatarları'na kültürel ve dini yönden yaptıkları muameleler ele alınmaktadır. Yazar, zaman zaman asimilasyona dönüşen Rus baskısının, Tatarların geleneksel toplumsal özelliklerini korumalarına vesile olduğunu savunmaktadır. 19. yy'ın başında Kazan Tatarları'nın sosyal yapısı tasvir edildikten sonra, yenilikçilerin geleneksel İslam'la modern düşüncüyü bağdaştırma gayretlerinin, toplumda meydana getirdiği değişimin altı çizilmektedir. Yazara göre, reformcuların, toplumun dinî düşünüşü, eğitim sistemi ve politik canlılığı üzerine etkileri inkâr edilemez.

İkinci Bölüm'de (33-55), yazar başlıca reformcuların hayatlarını, ilmî geçmişlerini, düşünce ve stratejilerini izah etmektedir. Reformcuların bir yandan kelâm ilmine karşı olduklarını, diğer yandan da ilk Müslümanlar'ın (Selef in) saf inançlarına ulaşmaya çalıştıkları için gelenekçi oldukları savunulmaktadır. Diğer yandan "kadimciler" (muhafazakârlar), -ki kelâm ilmiyle iştiğal etmeyi akademik bir uğraş olarak görürlerdi- yenilikçilerin İslam'a misyonerlerden daha zararlı olduklarını söylerler. "İlk Müslümanlar'ın idealize edilmesi ve kelâm karşıtı yaklaşımları, dinî reformcuların gelenekçi ve geriye dönük yönlerini gösterir." (s. 40)

Kanlıdere daha sonra önde gelen dört Tatar reformcunun, hayatlarını, aldıkları eğitimi, etkilendikleri kitapları ve din alimlerini, fikirlerini ve meselelere yaklaşımların derinlemesine incelemektedir. Abdunnasır Kursavî (1771-1812), Şihabeddin Mercanî (1818-1889), Rızaeddin b. Fahreddin (1855/58-1936) ve Musa Carullah Bigiyef (1875/1949).

Üçüncü Bölüm'de (57-75), Kanlıdere, reformcuların dinî inanca yönelik fikirlerine yer vermekte ve Süfî gelenekle batı düşünce tarzını bağdaştırdıklarını savunmaktadır. Daha radikal

yenilikçiler, Avrupa'nın başarısının Reform hareketi ile gerçekleştirdikleri inançta sadelik ve saflaşma sonucu meydana geldiğini ve İslam'da da aynı yöntemle saflaşmaya gidilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca Batı'da kullanılan bütün terimlerin İslam'daki karşılığı bulmaya çalışmışlardır. Yine bu reformcular, Müslümanlar'ın düşüncelerini engelleyen taklikçiliğin kaldırılması gerektiğini (burada karşı olunan, daha önceki İslam âlimlerinin taklit edilmesidir) ve kapalı olan ictihad kapısının açılması gerektiğini, böylece her Müslüman'ın Kuran'ın özüne ulaşabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca dört büyük mezhebi reddetmişler ve kimsenin bu mezheplerden birine bağlı olmaya zorlanamayacağını söylemişlerdir. Bununla birlikte, güncel problemlere, İslamî kuralları modern kavramlarla yorumlayarak ve modern hayata uyarlayarak, çözümler üretmeye çalışmışlardır. Meselâ Bigiyef, Cuma hutbelerinin Arapça'dan farklı bir dilde verilmesi ve faizin caiziyeti gibi hususlarda kendi ictihadını ortaya koymuştur.

Kanlıdere bu noktada Tatar reformu hareketinin en çarpıcı noktasına dikkat çekmektedir: Tasavvuf konusundaki uzlaşmacı tutum. Hernekadar reformcular, ısrar ettikleri, Allah'tan başka hiçbir şeyi ve hiçbir kimseyi yüceltmeme inancına ters gözüke de, tasavvufa karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiş ve kendi gelenekçilikleri ile tasavvufu bağdaştırmaya çalışmışlardır. (s. 65)

Dördüncü Bölüm (77-97), eğitim sistemi ile ilgilidir. Klasik medrese eğitiminde, tabii bilimler zaman içerisinde yerlerini tamamıyla dini ilimlere terk etmiş ve medreseler yavaş yavaş sınırlı ve sınırlayıcı, verimsiz eğitimiyle zaman harcanan müesseseler haline gelmişlerdir. Tatar reformcuların, zengin ve milliyetçi Tatarlar'ın destekleriyle açtıkları medreseler yeni neslin ufkunu açmada çok etkili olmuş ve kadimcilerin tüm engellemelerine rağmen gençliği ve hatta tüm toplumu daha radikal reformlara hazırlamışlardır. Bunun yanında talebelerin Tatar tarihine ve tabii bilimlere meyletmeler sağlanmıştır. Temel İslâmî ilimler ise ihmâl edilmeyerek bu yeni medreselerde de ön şart olarak sunulmuştur.

Yenilikçilerin kültür ve eğitim faaliyetlerinin sonucunda meydana gelen siyasi uyanış ve hareketlenme ise Beşinci ve son Bölüm'de (99-139) incelenmektedir. Dört defa gerçekleştirilen Rusya Müslümanları Kongresi ve iki Tüm Rusya Müslümanları Kongresi, kongrelerde gözlemlenebilen millî uyanış, yenilikçilerin kongrelerin toplanmasında ve alınan kararlardaki etkileri ele alınmıştır. Reformcuların hareketlerini etnik olarak yorumlamak yerine, yazar bütün reform ve hak taleplerinde dinî motiflerin hâkim olduğunu ve siyasi düşüncelerde dinin oldukça etkili olduğunu iddia etmektedir. Nitekim kongrelerdeki konuşmalar Türk-Müslüman Birliği fikrinin etnik kaygılardan uzak bir şekilde ortaya atıldığını göstermektedir.

Bu kongrelerin en önemlisi ve en büyüğü olan ilk Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nde toprağa bağlı otonomiye savunanlar, Rusya'daki tüm müslümanların kültürel otonomisini savunanlara galebe etmişlerdir. Bunun yanında bu kongrede kadının toplumdaki yeri tartışılmış ve kadın haklarıyla ilgili tüm sınırlamalar kaldırılmıştır.

Eseri çok kıymetli hale getiren, oldukça zengin ilk ve ikincil kaynaklarıdır. Yazar özellikle temel kaynakları, kendi fikirlerini savunma ve ispatlamada oldukça iknâ edici bir şekilde ve ustaca kullanmıştır. Bununla birlikte, ayrıntılı bir şekilde ele alınan dört reformcunun ötesinde, diğer önde gelen yenilikçilerin hayatları ve fikri yaklaşımları tüm çalışma içerisinde farklı yerlerde izah edilmiştir ve bu, kitaba büyük bir zenginlik kazandırmıştır. Ayrıca yazar, ilâhiyata ait bazı derin mevzuları başarıyla ele almayı bilmiştir.

İnanıyorum ki bu eser, İslam'da reform, İslamî eğitimin yapısı, İslam ve modernitenin bağdaştırılması ile ilgili tartışmaların gündeme yerleştiği zamanımızda, sadece tarihçilerin ya da ilâhiyatçıların değil, herkesin ilgisini çekecek ve yeni ufuklara yelken açılmasına yardımcı olacak bir çalışmadır.

Mustafa GÖKÇEK

Muhammed KUTLUOĞLU, *The Egyptian Question (1831-1841)*, Eren, İstanbul, 1998, 271 sahife. Middle Eastern and Balkan Studies Series, 2. Kitap.

Bu çalışma orijinali itibariyle Manchester Üniversitesi'ne sunulmuş bir doktora tezidir. Muhammed Kutluoğlu bu eserinde Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasında çıkan ve 'Mısır Sorunu' olarak bilinen anlaşmazlığı incelemiştir. Sorunu ana hatlarıyla üç ayrı döneme ayırmaktadır. İlk dönem 1831-1833 yılları arasındadır ki bu dönemde Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir. Yazar ikinci dönemi 1833-1838 yılları arasında Osmanlı ve Mısır yönetimi arasındaki gerginlik dönemi olarak belirlemiştir. Üçüncü dönem ise Osmanlı ve Mısır orduları arasında silâhlı çarpışmanın ikinci kez yaşandığı ve ardından sorunun çözüldüğü 1838-1841 dönemidir.

Eserin Giriş Bölümü'nde (17-33), Mısır'ın Osmanlı Devleti içerisindeki konumunun tarihi, Osmanlı merkezî hükümetinin ve Mehmed Ali Paşa yönetiminin yapıları ve dönemin etkili isimleri hakkında bilgi verilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'nın üst kademesindeki kişilerin arasındaki kişisel çatışmalar ve bu çatışmaların Mısır sorunu üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Meselâ, İngilizlerle yakın ilişkisi olan Mustafa Reşit Paşa ile yenilik karşıtı Hüseyin Paşa arasındaki mücadelenin Mısır sorununun çözüm şekli üzerindeki etkisi izah edilmektedir.

Birinci Bölüm'de (35-59) Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da hakimiyeti ele geçişi, Hicaz, Sudan ve Mora seferleriyle etkisini artırdığı anlatılmaktadır. 19. yüzyılın başında, Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmelerinin ardından Mısır'da ortaya çıkan güç mücadelesinden Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Sultanın atadığı valiyi de saf dışı bırakarak Mısır hâkimi olarak çıkmayı başarmıştır. Mısır'daki ulema ve eşrafın da desteğini alan Mehmed Ali Paşa padişaha kendi valiliğini onaylatmıştır. O sırada yurt içinde ve yurt dışında çok daha ciddi problemlerle